

Katsaukset

IDEOLOGISET VALTIOAPARAATIT VALTIOKESKUSTELUSSA

Martti Siisiäinen

Poliittis-kulttuurisen päällysrakenteen tutkimuksen teoreettisia ja metodologisia kysymyksiä pohtineessa marxilaisessa keskustelussa on muodostunut lähes tavaksi viitata ko. tutkimusalueen jälkeenjääneisyyteen erityisesti talouden tutkimuksesta. Syitä voidaan etsiä sekä päällysrakennesuhteiden monimutkaisuudesta että tutkimuksen riittämättömästä määrästä ja laadusta. Sitäkin enemmän huomiota ansaitsevat ne yritykset, joiden avulla tutkimusalueen teoreettis-metodologisia välineitä on pyritty kehittämään. Yksi tällaisista yrityksistä on *Louis Althusserin* ideologiaa ja valtioteoriaa käsitellyt monivuotinen tutkimustyö, jonka eräänlaisena konkretisointina voidaan pitää vuonna 1969 (1970) valmistunutta esseettä »Ideologia ja ideologiset valtioaparaatit».¹ Se muodostaa tämän artikkelin lähtökohdan.

Marxilaisen tutkimuksen metodinen »pääsääntö», abstraktista konkreettiseen kohoamisen menetelmä, voidaan *Friedrich Tombergin* mukaan yhdistää kahteen käyttöalueeseen: (1) poliittisen taloustieteen kritiikissä se on tavallisesti merkinnyt yksinkertaisimmista kategorioista monimutkaisempiin etene mistä itse talouden alueella; (2) yhteiskunnan systeemianalyysissä se on sen sijaan merkinnyt abstrakteista taloudellisista kategorioista »nousemista» konkreettisen kokonaisjärjestelmän monimutkaisiin määreisiin. Vaikka molemmat tavat ovat olleet marxilaisessa analyysissä mukana alusta pitäen, on pääpaino selvästi ollut taloudessa. Tombergin mukaan nykyiset tarpeet korostavat voimakkaasti päällysrakennesuhteiden sekä perustan ja päällysrakenteen vuorovaikutussuhteiden tutkimista.²

Althusserin ideologiaa ja valtiota käsittelevässä tuotannossa, erityisesti edellä mainitussa esseessä (tästä lähtien ideologiset valtioaparaatit = IVA), pyritään juuri »nousemaan» taloudellisista kategorioista (taloudellinen yhteiskuntamuodostuma, tuotantosuhteet) valtioteorian ja ideologiateorian alueen määreisiin. Althusserin pyrkimyksenä on konkretisoida ideologian »suhteellisen itsenäisyyden» käsitettä. Hänen mukaansa yhteiskunnallisten suhteiden totaliteetti ja kehitys perustuu niiden materiaalisuuteen. Tehtävänä on osoittaa, millä tavalla tuo materiaalisuus ilmenee ideologiassa. Tai millä tavalla materiaalisuuden perustan määräävä vaikutus välittyy »viime kädessä» ideologiselle alueelle yhteiskunnan eritasoisten voimien (»ungleiche Kräfte» (*Engels*)) vuorovaikutuksen välittämänä.³ Althusserin mukaan kuuluisan »viime kädessä»-momentin konkretisoiminen on välttämätöntä siksi, että todellisessa histo-

riassa tuo »lonely hour of last instance never comes». ⁴ Siten taloudellinen tekijä ei Althusserin mukaan ole ainoa ideologisen alueen kehitystä määräävä, toteamus, joka IVA-esseen todellisuudessa osoittautuu hieman problemaattiseksi. Siinä Althusser tarkastelee ideologisen alueen suhteita, instituutioita ja organisaatioita itse asiassa »vain» tuotantosuhteiden uusintamisen aspektista käsin. Ideologia nähdään keskeisimmin välineenä, jonka avulla tapahtuu yksilösubjektien/alamaisten muodostuminen/alistaminen. Ideologian »suhteellisen itsenäisyyden» tarkastelu tapahtuu osana valtioteorian kehittämisestä, valtion ja ideologian leikkauspisteenä.

Althusserin valtioteoreettisesta aktualisoitumisesta

Kehittyneiden kapitalististen maiden »yliopistomarxilaisuuden» piirissä suoritettu valtioteoreettinen tutkimustyö ja siihen pohjautunut keskustelu on eri puolilla Eurooppaa noudatellut 1970-luvulla varsin erilaisia linjoja. Selvimmin erot tulevat ilmi verrattaessa toisiinsa Saksan Liittotasavallassa sekä Ranskassa ja Italiassa tapahtunutta kehitystä. Edellisessä keskustelua on selvästi hallinnut nk. pääomalooginen traditio, jossa on pyritty »johtamaan» valtio pääoman uusintamisprosessista. Keskeisiä tutkimusongelmia ovat olleet porvarillisen yhteiskunnan kaksinaistuminen yhteiskunnaksi ja valtioksi sekä yritys johtaa porvarillisen valtion muoto pääoman lainmukaisuuksista *Marxin* poliittisen taloustieteen kritiikin suorana jatkona. Tässä yrityksessä ovat osoittautuneet ongelmallisiksi muun muassa ristiriitojen, erityisesti luokkaristiriitojen käsittely (sen puutteellisuus) sekä talouden ulkopuolisten tekijöiden häviäminen valtion ja luokkaherruuden uusintamisen tarkastelusta (subjektiiviset tekijät, puolueet jne.). Analyysin pysähtyminen yleensä talouden ja valtion suhteen tarkasteluun on samalla merkinnyt myös vallitsevan järjestelmän ylittämisen mahdollistavien poliittisten momenttien jäämistä ko. teoreettisen järjestelmän ulkopuolelle. ⁵ Erityisiä ongelmia kohdataan, jos pääomaloogisen tradition pohjalta pyritään valtion ulkopuolisen ideologis-kulttuurisen päällysrakenteen (*Gramscin* »kansalaisyhteiskunnan») valtioteoreettiseen tarkasteluun. Tällaisissa yrityksissä onkin usein jouduttu turvautumaan italialaisen ja ranskalaisen tutkimuksen tuottamiin konseptioihin (*Gramsci*, *Althusser* ja *Poulantzas*). ⁶

Italialaisessa ja ranskalaisessa tutkimuksessa valtio-ongelmaa on lähestytty kokonaan edellisestä poikkeavasta aspektista. Esimerkiksi Gramscille oli keskeistä marxismien klassikkojen tuotannon syntyajankohdan jälkeisten uusien kehityspiirteiden tuominen mukaan valtioteoriaan. Näitä olivat Gramscille muun muassa kapitalististen maiden kehittyneemmät ja monimutkaisemmat valta- ja hegemonia-aparaatit, uusien johtamisen/hegemonian muotojen kehittyminen ja näistä seurannut välttämättömyys laajentaa valtion (ja valtioteorian) käsitettä valtiosta ahtaassa merkityksessä (valtio väkivaltakoneistona)

»kansalaisyhteiskunnan» suuntaan (valtio laajassa merkityksessä). Ranskalaisessa keskustelussa keskeiseksi muodostuneessa Althusserin tuotannossa taas on tunnustettu Gramscin uraauurtava merkitys marxilaisen valtioteorian kehittämisesä uusien olosuhteiden vaatimaan suuntaan (joskin Althusser näki Gramscin käsityksissä myös puutteita ja virheellisyyksiä).

Nämä kaksi valtioteoreettisen tutkimuksen suuntaa eivät juuri kohdanneet toisiaan 1970-luvun kuluessa. Viime vuosina niille on pyritty etsimään sekä käytännön yhteiskunnallisia ja poliittisia että teoreettisia syitä. Edellisestä ryhmästä keskeisimpänä on pidetty kyseisten maiden erilaista poliittista tilannetta ja siitä käsin nousseita erilaisia marxilaisen teorian kehittämistarpeita (vrt. kommunistisen liikkeen merkitys Ranskassa ja Italiassa sekä toisaalta Saksan Liittotasavallassa). Varsin suuri merkitys lienee ollut myös erilaisilla teoreettisen tutkimuksen perinteillä.

Vuoden 1978 Gramsci kongressissa *Cesare Luporini* esitti tulkinnan, jonka mukaan nämä erilaiset linjat johtuisivat valtiokeskustelussa ongelmallisiksi muodostuneiden käsiteparien »perusta - päällysrakenne» ja »yhteiskunta - valtio» suhteesta Marxin tuotannossa. Luporinin mukaan Marxilla esiintyi kapitalismin analyysissä samanaikaisesti kahdenlaista käsitteistöä, joka ei myöskään Marxin myöhemmässä tuotannossa integroidu: »Pääomassa» analyysin perustan muodostaa pari »perusta - päällysrakenne» (siitä löytyy luokkataistelujen muotojen analyysi muttei perustaa valtion analyysille); Marxin historiallis-poliittisissa kirjoituksissa taas ongelmien tarkastelu tapahtuu historiallista materialismin vanhemman käsiteparin »valtio - kansalaisyhteiskunta» hallitsemana. Olennaista Luporinin mukaan on se, että käsiteparit eivät ole loogisen heterogeenisuutensa vuoksi yhdistettävissä. »Pääoma» on porvarillisen yhteiskunnan anatomian analyysi, mutta »ei itsensä porvarillisen yhteiskunnan esitys». Kansalaisyhteiskunta taas häviää »Pääomasta» sen teoreettisen käsitteellisuuden kanssa yhteensopimattomana, ja tämän mukana myös valtion eksplisiittinen tematisointi (kapitalistinen tuotantotapa toimii siinä »itsestään käsin»).⁷

Saksan liittotasavaltaisen valtion johtamiskeskustelu ja -tutkimus on paljolti keskittynyt operoimaan varsin skemaattisesti valtion ja yhteiskunnan kaksinaistumisen selittämisellä talouden ja politiikan suhteeksi. Tämän yrityksen ilmeinen umpikuja on johtanut pyrkimykseen laajentaa analyysiä »uusille» alueille marxilaisen traditionaalisen valtioteorian sekä italialaisen ja ranskalaisen tutkimuksen suuntaan.⁸

Italialaiset ja ranskalaiset tutkijat puolestaan ovat useimmiten työskennelleet kansalaisyhteiskunnan ja valtion välisen suhteen erottamisen pohjalla. Tässä on keskeiseksi muodostunut Gramscin tuotanto ja sen tutkiminen, johon lähes koko italialainen valtiokeskustelu jollain tavalla kytkeytyy. Althusserin ideologisten valtioaparaattien käsite puolestaan pyrkii olemaan Gramscin (kuten myös marxismin klassikkojen) valtioteorian erelleen kehittelyä.

Gramscin hegemonisista aparaateista Althusserin ideologisiin valtioaparaatteihin

Gramscin kansalaisyhteiskunnan käsite osana laajassa merkityksessä ymmärrettyä valtion käsitettä siirtää valtioteorian painopistettä talous-valtio (ahtaassa merkityksessä) suhteesta valtion ja kansalaisyhteiskunnan (l. kulttuuri-ideologisten suhteiden) tarkasteluun.⁹ Gramsci määrittelee kansalaisyhteiskunnan (Marxista ja Engelsista, mutta myös *Hegelistä* poikkeavasti) valtion (ahtaassa merkityksessä) ulkopuoliseksi päällysrakenteeksi, »julkisen sfäärin» vastakohtana muodostavaksi »yksityiseksi sfääriksi».¹⁰ Valtion on Gramscin teorian mukaan hallitsemisen yhteiskunnallisten suhteiden uusintamisen alue, missä tarvittaessa käytetään apuna fyysistä pakkoa. Tämä määrää valtion (ahtaassa merkityksessä) hallinnan koneistojen tehtävät ja luonteen. Kansalaisyhteiskunnassa uusinnetaan ja synnytetään yhteiskunnan ideologis-kulttuurinen »konsensus», se »ideologinen kitti», jonka avulla yhteiskunnan koossapysyminen ja toiminta tulee mahdolliseksi. Kansalaisyhteiskunnassa toteutetaan hallitsevan luokan hegemonia liittolaisryhmiensä ja alistettujen luokkien suhteen. Tätä tehtävää toteuttavat »hegemoniset aparaatit»: koulu, kirkko, sanomalehdistö ja muu joukkotiedotus, erilaiset järjestöt jne.¹¹ Hegemonian käsitteellä Gramsci pyrkii kuvaamaan sitä, millä tavalla hallitsevan luokan johtamis-rooli yhteiskunnassa toteutuu. Mitä kehittyneemmistä yhteiskunnista (ja yhteiskunnan rakenteista) on kysymys, sitä välttämättömämpää on edetä taloudellisesta problematiikasta ja siihen rajoittuvasta valtioteoriasta »varsinaisen» poliittisen tarkastelun alueelle. Gramscin mukaan kehittyneissä kapitalistisissa maissa kansalaisyhteiskunta »sijaitsee» valtion ja talouden »välissä» käsittäessään joukkotajuntaan vaikuttavat yksityiset instituutiot.¹² Tämä valtion ja kansalaisyhteiskunnan välinen ero on Gramscilla metodologinen (ei orgaaninen), mikä tekee mahdolliseksi tarkastella valtion laajenemista yhä uusille (päällysrakenteen) alueille, yksityiseen sfääriin (vrt. esim. nk. uuskorporatismi-keskustelu, koulujen ja yliopistojen autonomia -keskustelu) ja tässä suhteessa tapahtuneita muutoksia (vrt. esim. ero fasistisen korporatismiin ja »liberalistisen» korporatismiin välillä).¹³

Kehittelemänsä erottelun avulla Gramsci pystyi myös kuvaamaan mielenkiintoisella tavalla kehittyneiden kapitalististen maiden (»länsi») ja kehittymättömämpien (»itä»/Venäjä) valtiotekniikoiden eroja ja erojen merkitystä työväenluokan vallankumouksellisten perspektiivien kannalta. »Idässä» vallitsi jäykkä suhde talouden ja valtion välillä, missä suhteessa kansalaisyhteiskunnalla ei ollut välittävää tehtävää. Tuollaisissa olosuhteissa taloudelliset kriisit muuttuivat helposti poliittisiksi kriiseiksi (vrt. Venäjän vallankumous). »Lännessä» kehittynyt kansalaisyhteiskunta vaimensi taloudellisten kriisien »politisoitumista» välittävänä momenttina. Se toisin sanoen muodosti vallitsevaa poliittista järjestelmää suojaavan »linnoitusten» ja »juoksuautojen» monimutkaisen ja -tasoisen järjestelmän.¹⁴

Handwritten note:
i.e. the state
vs. the society?

Althusser pyrki rakentamaan oman ideologisten valtioaparaattien käsitteenä Gramscin hegemonisten aparaattien kritiikin ja edelleen kehittämisen pohjalle. Jo »Pour Marx» -teoksessa Althusser kritisoi Gramscia siitä, että tämä otti »kritiikittömästi» käyttöönsä »hegeliläisen» kansalaisyhteiskunnan käsitteen ja hänen mukaansa tällä tavalla implisiittisesti hyväksyi sen pohjana olevan »porvarillisen käsityksen» julkisen ja yksityisen sfäärin toisistaan eroamisesta. Pari vuotta myöhemmin Althusser tarkensi Gramsci-kritiikkiään: Gramscin hegemonisten aparaattien luetteloiminen oli Althusserin mielestä epäsystemaattista, minkä vuoksi itse valtioteoriakin jäi »akuuttisten, mutta fragmentaaristen huomautusten tilaan».¹⁵ 1970-luvun lopulla Althusser palaa vielä samaan aiheeseen vastatessaan kritikoilleen: hän toistaa käsityksensä siitä, että valtion/julkisen ja kansalaisyhteiskunnan/yksityisen sfäärin erottaminen on teoreettisesti virheellistä. Vaikka Gramscin hegemoniakonseptio oli subtiili, on ideologisten valtioaparaattien käsite Althusserin mukaan tullut osoitetuksi oikeaksi: se on Gramscin hegemonisten aparaattien käsitettä täsmällisempi, sillä edellisten määrittely tapahtuu vain niiden vaikutuksen (hegemonia) perusteella täsmentämättä sitä, miten niiden toiminta tapahtuu, so. ideologiana.¹⁶ Myöskään Nicos Poulantzas ei myöntänyt vastaavanlaisiin omiin käsityksiinsä kohdistettua kritiikkiä oikeaksi, vaan puolusti viimeksi jääneessä teoksessaankin tiukasti käsitystä valtion - kansalaisyhteiskunnan eron pelkästä juridisesta luonteesta ja todellisuudessa merkityksettömyydestä.¹⁷

Luokkavallan uusintaminen ja ideologiset valtioaparaatit

Teoreettisen perustan Althusserin ideologisten valtioaparaattien konseptiolle muodostavat hänen käsityksensä tuotannonehtojen uusintamisesta, marxilaisesta valtioteoriasta ja ideologiateoriasta. Althusserin mukaan traditionaalinen marxilainen valtioteoria (Marx ja Engels, *Lenin*) jäi kehityksessään vielä kuvailevaan vaiheeseen. Siinä oli tosin erotettu oikein valtio ja valtiokoneisto (aparaatti) ja osoitettu luokkataistelun kohteeksi keskeisesti valtio, mutta siinä oli pääpaino asetettu valtion repressiiviseen puoleen ja sitä vastaavaan aparaattiin. Tässä suhteessa siinä oli asetettu kysymys oikein ja siksi se muodostaa teorian kehittämisen välttämättömän lähtökohdan. Sen kuvaileva luonne auttaa paljastamaan valtion määräytymisen ongelman yhteiskunnan rakennekokonaisuudessa (päälysrakenteen määräytyminen »viime kädessä» perustasta), mutta ei kerro riittävästi itsensä päälysrakenteen luonteesta. Tuo kuvailevuus »vaatimalla vaatiikin ylittämistään» ja tämä merkitsee Althusserille lähtemistä Gramscin osoittamalle tielle valtioteorian kehittämässä eli valtion laajentamista ahtaan valtiokäsityksen ulkopuolelle (ja ideologisten aparaattien tarkastelua repressiivisten lisäksi).¹⁸

Althusserin IVA-esseessä todetaan, että ainoa oikea tapa valtion ja ideologian yhteiskunnallisessa tarkastelussa on lähteä liikkeelle uusintamisen näkökulmasta. Althusserin ideologiateoriassa tämä merkitsee selvästi painopisteen

siirtymistä aikaisemmista teoksista tutusta ideologian »yleensä» tarkastelusta (tai dialektisen materialismin alueelta) »spesifisten» ideologioiden tarkasteluun (historiallisen materialismin alueelle). Kun aikaisemmin Althusser oli tarkastellut ideologiaa yhtenä yhteiskunnallisten suhteiden »tasona», joka taloudellisen ja poliittisen tason kanssa muodostaa yhteiskuntamuodostuman (»Pour Marx») tai epistemologisesti (»Lire le Capital»), nyt ideologioiden tarkastelu kytketään varsin tiukasti tuotantosuhteiden uusintamiseen.¹⁹

Kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman uusintamisen tarkastelua ei Althusserin mukaan voida redusoida yksin tuotantotavan uusintamiseksi:

»Porvaristo voi turvata riiston stabiilisuuden ja jatkuvuuden (jonka se suorittaa tuotannossa) vain sillä ehdolla, että se käy jatkuvaa luokkataistelua työväenluokkaa vastaan. Tämä luokkataistelu käydään toistamalla tai uusintamalla riiston materiaaliset, ideologiset ja poliittiset edellytykset. Sitä käydään tuotannon sisällä (työvoiman uusintamiseen tarkoitettujen palkkojen leikkaukset, repressio, sanktiot, vajaatyöllisyys, järjestäytymisen vastainen taistelu, jne.). Samaan aikaan sitä käydään tuotannon ulkopuolella. Juuri täällä valtion rooli — repressiivisten ja ideologisten valtioaparaattien (poliittinen järjestelmä, koulut, kirkot, tietokanavat) — puuttuu asioiden kulkuun alistaakseen työväenluokan sekä repressiolla että ideologialla.»²⁰

Ideologian ja ideologisten aparaattien suhde luokkavallan säilymiseen on näin selvä: ne auttavat kapitalististen tuotantosuhteiden jatkuvuutta alistamalla työnväenluokan. Juuri tuossa alistamistehtävässä on IVAien erityinen yhteiskunnallinen merkitys. Ideologia edustaa Althusserin mukaan »yksilöiden imaginaarista suhdetta heidän olemassaolonsa ehtoihin».²¹ Siinä eivät heijastu siten itse olosuhteet, vaan ihmisten kuviteltu suhde noihin olosuhteisiin.²² Jotta ideologialla voisi olla todellista vaikutusta yhteiskunnassa, sillä on oltava »materiaalinen olemassaolo», ideologia eksistoi aina ruumiillistuneena. Se eksistoi Althusserin mukaan »aina aparaattina tai sen praksiksena tai praksiksina. Tämä olemassaolo on materiaalinen.»²³ Ideologiset aparaatit voidaan näin ollen nähdä ideologian olemassaolon ja toteutumisen muodoiksi.

Työväenluokan alistamistehtävä tapahtuu keskeisesti yksilösubjektien/alamaisien muotoutumisprosessissa: »ideologia välittää yksilöt subjekteiksi/alamaisiksi.»²⁴ Subjektin kategoria on konstitutiivinen kaikelle ideologialle; ideologialla on funktio, joka määrittää sen konstituoimaan konkreettisia yksilöitä subjekteina.²⁵ Tällöin subjektin käsite (»sujet») on ymmärrettävä sen kaksoismerkityksessä: subjekti - alamainen/esine. Althusser toteaa *Lacanilta* omaksumansa termin avulla, että ideologian »kaksoispeilirakenne» toisaalta välittää yksilöt (vapaiksi) subjekteiksi (aloitteellisuuden, teoistaan vastuullisuuden merkityksessä) ja toisaalta varmistaa näiden yksilösubjektien alisteisuuden (yhteiskunnan) Subjektille. Todellisuudessa ideologia siis välittää sellaisen yksilösubjektin synnyn, joka »alistuu korkeammalle auktoriteetille ja jolta siksi kielletään kaikki muu vapaus paitsi vapaus vapaasti hyväksyä alistamisensa... Ei ole olemassa subjekteja muutoin kuin alistamisensa kautta ja alistamistaan varten.»²⁶

Althusser kehitteli ideologisten valtioaparaattien käsitteen edellä käsitellyn ideologian välityksongelman konkretisoimiseksi ja valtion toimintatavan analyysin eteenpäinviemiseksi. Valtion toimintatavassa oli klassikkojen käsittelemän valtiovalta - valtioaparaatti -erottelun ohella otettava huomioon toinen realiteetti, joka »on selvästikin valtion (repressiivisen) koneiston kyljessä, mutta jota ei saa sekoittaa sen kanssa.» Tämä realiteetti koostui juuri ideologisista aparaateista.²⁷

Näin valtion kokonaisaparaatti koostuu kahdenlaisista aparaateista: (1) repressiivisestä valtioaparaatista (hallitus, hallinto, armeija, poliisi, oikeuslaitos, vankilalaitos jne.). Näiden aparaattien toiminnan keskeinen nimittäjä on väkivallan käyttö. (2) Ideologiset valtioaparaatit käsittävät joukon erillisiä ja erikoistuneita instituutioita ja organisaatioita, jotka Althusser on luetellut seuraavasti:

- uskonnollinen IVA (eri kirkkojen järjestelmä);
- kasvatuksellinen IVA (erilaisten julkisten ja yksityisten »koulujen» järjestelmä);
- perheen IVA;
- legaalinen IVA (poliittinen järjestelmä, mukaanlukien eri puolueet);
- ammattiyhdistysten IVA;
- tiedotusvälineiden IVA (lehdistö, radio ja televisio jne.);
- kulttuurin IVA (kirjallisuus, taiteet, urheilu jne.).²⁸

Julkiseen sfääriin kuuluvat repressiiviset aparaatit muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, sen sijaan IVAt muodostavat monimutkaisen, näennäisesti yksityisessä sfäärissä toimivan kokonaisuuden. Näiden yksityisyys on kuitenkin vain näennäistä ja sen hyväksyminen merkitsisi Althusserin mukaan antautumista porvarilliselle ideologialle. Tällehän on ollut tyypillistä valtion erottaminen kaikista muista (yksityisistä) yhteiskunnallisista sfääreistä. Tämä käsitys on hänen mukaansa palvelut selviä porvarillisia intressejä (valtion ulkopuolisen kansalaisyhteiskunnan esittäminen pluralismin mukaisesti vapaampana alueena). Tämä konseptio on Althusserin mukaan pelkkä illuusio, sillä »valtio on aina mitä tiiviimmin tunkenut 'società civilé en'... ei vain rahan ja oikeuden, ei vain repressiivisen aparaattinsa läsnäolon ja asioihin puuttumisen kautta, vaan myös ideologisen aparaattinsa välityksellä.»²⁹ Tämä on Althusserin mukaan välttämätön edellytys hallitsevan luokan valtiiovallan jatkuvuudelle. Valtion ulottuvuus on tässä suhteessa kaiken kattava. Tiettyjen ideologisten muotojen tai aparaattien alkuperä voi olla yksityisessä sfäärissä (vrt. IVAien moninaisuus), valtio voi löytää ne valmiina. Se kuitenkin integroi ne ja yhtenäistää ne sellaisessa muodossa, jotka vahvistavat hallitsevan luokan hegemoniaa. Juuri tässä mielessä Althusserin mukaan ei ole olemassa mitään rajattua valtion tai politiikan sfääriä, vaan se on »juristinen illuusio politiikasta», jonka hyväksyminen merkitsisi lisäksi politiikan määrittelemistä oikeuden välityksellä. Samalla tavalla Poulantzas pitää julkisen ja yksityisen eroa pelkästään juridisena luonteeltaan.³⁰

Repressiivisiä ja ideologisia aparaatteja ei erota Althusserin mukaan toisistaan valtio - kansalaisyhteiskunta -jako, vaan toiminnan tapa: edelliset toimivat »valtaosaltaan ja pääasiassa repressiona» (Poulantzasin mukaan »ruumista vastaan»), vaikka sisältävät alisteisena myös ideologisen momentin; jälkimmäiset toimivat »valtaosaltaan ja pääasiassa ideologiana» (vaikka sisältävätkin alisteisena repressiivisen momentin). Repressiivinen aparaatti kuitenkin turvaa tarvittaessa pakolla ideologisen aparaatin toiminnan edellytykset.³¹

Alunpitäen IVA-esseestä puuttui luokkien merkityksen käsittely, mitä puutetta Althusser yritti vuotta myöhemmin kirjoittamassaan ja esseeseen sittemmin liitettyssä P.S.:ssä korjata. Jälkipuheessa Althusser korostaa, että ideologisissa valtioaparaateissa ratkeaa, mikä ideologia muodostuu hallitsevaksi tietyssä yhteiskunnassa. Ideologinen hegemonia on katkeran luokkataistelun tulos: ensin aikaisempia hallitsevia luokkia ja niiden saavuttamia asemia vastaan vanhoissa ja uusissa aparaateissa ja sitten dominoivaa asemaa uhkaavia alistettuja luokkia vastaan. Vain luokkataistelusta käsin on mahdollista selittää ideologioiden olemassaolo tietyssä yhteiskuntamuodostumassa. IVAt puolestaan ovat juuri se muoto, jossa hallitsevan luokan ideologian on realisoituttava tullakseen hallitsevaksi ideologiaksi ja jossa hallittujen luokkien ideologian merkitys ja voima on väistämättä mitattava ja konfrontoitava. Ideologiat syntyvät luokkataistelua käyvässä luokissa, mutta toimivat ideologisten valtioaparaattien välityksellä.³² Robert Fossaert on pyrkinyt tiivistämään Althusserin käsityksen ideologisten valtioaparaattien paikasta ja merkityksestä yhteiskuntasuhteiden kokonaisuudessa seuraavasti:

- »(1) Jokaisella yhteiskunnalla on hallitseva luokka;
- (2) jokaisessa yhteiskunnassa valtio on hallitsevan luokan valtio;
- (3) jokaisessa yhteiskunnassa hallitseva ideologia on hallitsevan luokan ideologia;
- (4) ideologiset aparaatit on alistettu funktioltaan hallitsevalle ideologialle;
- (5) siis, hallitseva luokka ja sen valtio alistavat ne, ne ovat ideologisia valtioaparaatteja.»³³

Paitsi ideologisten aparaattien teoreettisen konseptin esittämistä, Althusser hahmotteli lyhyesti myös aparaattien historiallista kehitystä ja tiettyjen aparaattien merkityksen muutosta. Esimerkiksi feodaaliyhteiskunnan keskeinen ideologian laji oli uskonto, kapitalismissa puolestaan ideologian oikeudellisilla muodoilla on porvarillisen hegemonian kannalta keskeinen rooli: agregoinnin ja synteetin luomisen rooli. Kuten ideologian lajien kohdalla, myös IVAien kokonaisuudessa tietyt aparaatit yleensä saavat dominoivan merkityksen. Tämän ei tarvitse välttämättä vastata suoraan edellä esitettyjen ideologian lajien (muotojen) keskeisyysuhteita. Feodalismissa dominoiva ideologinen aparaatti oli kirkko, minkä vuoksi yhteiskunnallisetkin liikkeet usein saivat uskonnollisen taistelun asun. Kapitalismissa porvariston kannalta etummaisiksi ideologiseksi aparaatiksi muodostuu kasvatuksellinen aparaatti, erityisesti koululaitos. Sen merkitys ylittää näin ollen poliittisen IVAn. Feodaalinen kirkko-perhe kaksikko luovuttaa kapitalismissa dominoivan paikan koulu-perhe parille.³⁴

Althusserin ideologisten valtioaparaattien käsityksen arviointia

IVA-esseen arvioimisessa on muistettava, että siinä alunperin pyrittiin vain tekemään eräitä alustavia huomautuksia tutkimuksen pohjaksi ja suuntaamiseksi. Sen vuoksi sitä ei tule tarkastella esityksenä valtio- ja/tai ideologiateoriaksi. Osaa siinä käsitellyistä ongelmista Althusser on käsitellyt myöhemmin uudelleen, ja tältä osin kritiikki voi olla painavampaa (esimerkiksi käsitys valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteesta, IVAien suhteellisesta itsenäisyydestä yms.). Osa esitetystä kritiikistä on kohdistunut yhteisesti Althusseriin ja eräisiin hänen oppilaisiinsa, jotka ovat hänen ajatuksiaan kehittäneet eteenpäin (erityisesti Poulantzas).

Eri puolilla maailmaa käydyssä teoreettisessa keskustelussa Althusserin IVA-esseen keskeisiksi ongelmiksi/teemoiksi ovat nousseet: (1) Ensimmäinen esseessä esiintyvän Althusserin filosofisen konseptin yleinen kritiikki ja siitä käsin noussut keskustelu ideologian käsitteestä ja merkityksestä (mm. strukturalismi-keskustelu ja perusta-päällysrakenne -dialektiikan ongelmat; kysymys ideologisen heijastuksen luonteesta sekä ideologian ja subjektin muotoutumisen suhteesta (ja subjektiproblematiikka yleensäkin)); (2) toiseksi, valtion ja kansalaisyhteiskunnan välisen suhteen ongelma (kansalaisyhteiskunnan merkitys, yksityisen - julkisen sfäärin suhde); (3) valtiokysymys ja vallankumousteoria (järjestelmän ylittävän momentin kehittymismahdollisuudet, työväenluokan subjektiroolin tarkastelu, puolueen ja valtion suhde jne.).

Kritiikissä esitetystä subjektiongelmassa on kaksi puolta. Ensimmäinen liittyy kysymykseen siitä, missä määrin Althusserin tarkastelussa ylipäänsä on kyetty ottamaan huomioon luokkaristiriitojen merkitys. Althusserin tarkastelun tavoitteena valtion ja ideologisten aparaattien sekä talouden suhteen käsitelyssä on voittaa aikaisempaa marxismia vaivannut ekonomismi. Althusser pyrkii taiteilemaan ehdottoman autonomisuuden ja ekonomismin välillä, mutta epäonnistuu ja lankeaa tähän »keskitien ansaan.»³⁵ Olenainen syy tähän on luokkien ja luokkaristiriitojen välittävän ja ristiriitaisen merkityksen puuttuminen. Esseestä pyrkii vastakkaisista vakuutteluista ja jälkikirjoituksista huolimatta häviämään luokkataistelun momentti ja itse asiassa jo Althusserin kysymyksenasettelu on funktionaalinen: ideologiset valtioaparaatit näyttäytyvät esseessä ikäänkuin ennalta annettuina talouden funktioina.³⁶ Toinen subjektiongelman aspekti liittyy subjektiongelman tasoon: esseen subjektin tarkastelu liikkuu lähes yksinomaan yksilösubjektien konstituomisen ympärillä. Pulmiksi muodostuvat nyt toisaalta se, että subjekti ja yksilö samaistetaan ja toisaalta se, että muut taloudelliset subjektit kuin yksilö yksinkertaisesti unohdetaan. Yksilöäkin tarkastellaan — ei niinkään »olemuksena» kuin — »vaikutuksena».³⁷

Valtioteorian kannalta keskeiseksi muodostuu Althusserin (ja Poulantzasin) tapa määritellä valtion ja kansalaisyhteiskunnan välinen suhde, missä olenaisista on väite ko. eron häviämisestä, näennäisyydestä jne. Kun Althusser kritisoi Gramscian ko. sfäärien erottamisesta, ei hän ottanut huomioon, että

Gramscilla ero oli luonteeltaan metodologinen, ei orgaaninen tai ontologinen. Juuri tämä ero tekee mahdolliseksi gramscilaisen valtioteorian soveltamisen esimerkiksi fasismin tutkimiseen tai korporatismiin historiallisten muotojen erottelukseen.³⁸ Kieltäessään kyseisen eron Althusser samalla sulkee mahdollisuuden eritellä kehittelemästään konseptiosta valtion todellista laajenemista kansalaisyhteiskuntaan ja tämän kehityksen historiallisia muotoja. Tämä laajenemiskehitys ei suinkaan ole Althusserin käsityksen mukaista latteaa jatku-moa (»valtio on aina työntynyt kansalaisyhteiskuntaan»), vaan se liittyy nimen-omaan kapitalismin monopolistisen vaiheen erityisiin kehityspiirteisiin ja ilmentää uusia, aikaisempien kehitysjaksojen luonteeseen kuulumattomia piir-teitä.³⁹ Epätarkkuus tässä kohdin on johtanut valtiovallan ja luokkavallan välisen tärkeän eron hämärtymiseen, mikä juuri vaikeuttaa erityyppisten por-varillisten valtiorakenteiden erottamista toisistaan: esimerkiksi porvarilliset demokratiat, joissa on korporatistisia tendenssejä ja valtiot, joissa valtion ja kansalaisyhteiskunnan välinen ero todella on hävinnyt (fasistinen kor-poratismi).⁴⁰

metodi
vs. konstitutiivisuus
→ katkos

Kaikkia ideologis-kulttuurisia instituutioita ei kapitalismissa voida erittele-mättömästi laskea valtion osiksi, vaan osaksi poliittis-ideologista järjestelmää, jonka alistaisuus valtiolle tosin on jatkuvasti kasvanut. Päinvastoin, kuten *Hirsch* on todennut, ideologisten aparaattien erityinen autonomisuus on funk-tionaalisesti välttämätöntä niiden »menestykselliselle» toiminnalle: ensiksikin siksi, että niiden »itsenäisyys» voi antaa materiaalsen perustan niiden näen-näiselle luokkariippumattomuudelle; ja toiseksi, heterogeeninen ideologinen koneisto voi muokata eri luokkien ristiriitaisia ideologioita.⁴¹

Ideologis-kulttuurisen sfäärin suhteellisen itsenäisyyden täydellinen puut-tuminen johtaisi yksilotteisen kontrollin malliin, jossa »hallitsevan luokan ideologia operoi sellaisella totalitaarisella läpikotaisuudella, jolla tavallisesti on kuvattu taloudellisia ja vielä paremmin biologisia prosesseja.»⁴² Kansalais-yhteiskunnan näkeminen poliittisena, valtana johtaa Althusserin eräällä tavalla samantapaiseen käsitykseen kuin mitä *Foucault* edustaa nähdessään valta-aspektin lähes kaikissa yhteiskuntasuhteiden sfääreissä (unohtamatta tieten-kään ko. teoreetikkojen eroja).⁴³

Althusserilla IVAt edustavat valtion yhtenäistä yksilotteista kontrollia: kaikki se, minkä voidaan katsoa edustavan kapitalististen tuotantosuhteiden säilymistä, lankeaa määritelmänomaisesti valtion käsitteen alle. Tässä käsityk-sessä (luokkien ja ristiriitojen häviämisen lisäksi) menetetään osa siitä rikkau-desta ja suhteiden moninaisuudesta, joka liittyy ideologioiden/tietoisuuden ja tuotantotavan vuorovaikutukseen (vrt. Gramscin korostamien ei-materiaalisten instituutioiden ja kulttuurin muotojen merkitys ideologian ja tietoisuuden välit-tymisessä (tavat, traditiot jne.), jotka Althusserin »malli» menettää).⁴⁴ Edellisen lisäksi Althusser typistää todellisuutta ideologisoimalla sellaisia instituutioita, jotka selvästikään eivät kuulu ideologiseen alueeseen, vaan paremminkin tuo-tantosuhteiden ja työvoiman uusintamisen alueeseen (perhe sillä perusteella, että sen toiminta jollain tavalla on myös valtion välittämää).⁴⁵

mitään
yksilotteista

Uusi Althusser-kritiikin muoto on rajankäynti 'althusserilaisen' ja vallan subjektiivista momenttia tähdentävän lähestymistavan välillä. Tästä näkökulmasta Althusseria on syytetty vallan subjektiivisen ulottuvuuden laiminlyömisestä. Tällöin keskiöön asetetaan, miksi Marxin korostamasta »valta herruutena» aspektista tulisi nykykapitalismin erittelyssä siirtyä kohti »valta konsensusena ja legitimaationa» aspektia ja miksi Althusserin kehittäminen on jäänyt tässä mielessä keskeneräiseksi. Lähestyttäessä ongelmaa tästä aspektista käsin muodostuvat tärkeiksi vallankäytön prosessin kaikki tasot, erityisesti prosessi, jonka tuloksena ulkoisesta valtakontrollista on paljolti siirrytty subjektin itsekontrolliin, itserajoitukseen ja itsesäätelyyn. Esimerkiksi *Michael Jäger* erottaa tämän omaksi valtioteoreettiseksi lähestymistavaksi ('Theorien über den Staat in uns selbst').⁴⁶ Teoreettisia aineksia tämä kritiikin suunta on ammentanut erityisesti Frankfurtin koulukunnan ja Foucault'n tuotannosta. Tämän mukaisesti Althusserin virheeksi nähdään se, ettei hän edennyt tarpeeksi kauas subjektiivisen tekijän suuntaan, ei käsitellyt »subjektiviteetin kannalta relevanttien tieteenalojen» tuottamia tietoja (psykoanalyysi, semiotiikka). *Hirst* ilmaisee asian yksinkertaisesti niin, että Althusserilla on säilynyt esifreudilainen käsitys ihmisyksilöstä.⁴⁷ Saman ongelman näki myös Poulantzas, joka viimeisessä teoksessaan käsittelee laajasti omien käsitystensä suhdetta Foucault'n valtioteoriaan.⁴⁸

Marxilaisen perinteisen vallankumousteorian ja siihen liittyvien työväenliikkeen tavoitteenasettelun ja taisteluperspektiivin kannalta ongelman muodostaa, millä tavalla yhteiskunnallisten ristiriitojen »kondensoituminen», vastarinnan muodostus, järjestelmän ylittävä momentti saattaa ylipäätänsä kehittyä, jos sen kehittymisalusta, kansalaisyhteiskunnan sfääri ja sen suhteellinen itsenäisyys, häviää Althusserin 'totalitaarisen' valtiokäsityksen esittämällä tavalla. Gramscilla kansalaisyhteiskunnan ja valtion laajenemisen käsitteet olivat kriittisiä kategorioita, jotka esittivät yhteyden toisaalta kansalaisyhteiskunnan järjestelmän ja kehittyneiden kapitalististen maiden työväenvallankumousten epäonnistumisen välillä, mutta toisaalta myös kansalaisyhteiskunnan ja vastarinnan elementtien mahdollisuuden (ja välttämättömyyden) välillä.⁴⁹ Althusserin ideologisten valtioaparaattien järjestelmässä alistettujen luokien vähittäinen poliittiseen vastarintaan järjestäytyminen ei näyttäisi olevan mahdollista. Tällöin jäljelle jäisi »joko kapina tai alistuminen» -vasta-kohtapari.⁵⁰

Kuitenkin, edellä esitetystä kritiikistä huolimatta, Althusserin IVA-esseestä voidaan todeta, että vakavista teoreettisista puutteistaan huolimatta, se on vienyt (yhdessä Althusserin oppilaiden töiden kanssa) eräitä valtiokeskustelun teemoja eteenpäin kysymällä oikeita kysymyksiä, vaikka ehkä väärällä tavalla. Heikkouksistaan huolimatta se avaa yhden väylän vallan ja ideologian toiminnan (osittain sisällönkin) tutkimiseen sen teoreettisen tradition hengessä, joka alkaa Marxista ja Engelsista ja jatkuu Leninin ja Gramscin tuotannolla.⁵¹ Althusserin tutkimuksen merkitys on valtio- ja ideologiateorian leikkauskoh-

dan (ideologiset valtioaparaatit, ideologia aparaatteina) käsitteellistämässä ja konkretisoimisessa.⁵²

Koska Althusserin valtiokonseptioon selvästikin sisältyy virheitä (ks. edellä), vaikuttaa hedelmälliseltä tarkastella rajankäyntejä erilaisten valtioteoreettisten lähestymistapojen kesken (tosin nämä ovat paljolti vasta alkamassa). Esimerkkeinä tällaisista voitaisiin mainita (1) »pääomaloogisen» ja »althusserilaisen» (sekä »gramscilaisen») lähestymistavan suhteen selvittäminen. Althusserilla politiikan analyysi ei kietoudu poliittisen taloustieteen kritiikin yhteyteen, valtiomuodon ja arvomuodon yhteys ei selity Althusserilla muutoin kuin hallitsevan luokan tahdon välityksellä, joka läpäisee valtioaparaatit;⁵³ (2) »gramscilaisen» ja »althusserilaisen» lähestymistavan suhde; (3) Althusserin, »pääomaloogisen» ja vallan sisäistämistä tähdentäneiden konseptioiden väliset suhteet (esim. Frankfurtin koulukunta, foucault'lainen valtateoria, Althusser »esifreudilaisena yksilön ja subjektiviteetin tutkijana» (Hirst); (4) »perinteisen» marxilaisen valtioteorian suhde edellä esitettyihin »variantteihin» (klassikkojen merkitys, sosialistisissa maissa tapahtuvan valtioteoreettisen tutkimuksen anti nykykapitalismin tutkimiselle).⁵⁴

Tässä viitataan lähinnä vain yhteen Althusserin konseptin edelleen kehitteily-yritykseen, jonka tarkoituksena on ollut konkretisoida aparaattien jakoa. Alussa jo mainitsin, että Althusserin pyrkimyksenä on ollut konkreettisempaan kohoaminen päällysrakenteen teoreettisessa tutkimisessa. Tälle valtion laajentamispyrkimykselle oli Althusserin oppilaan, *Christine Buci-Glucksmannin* mukaan sekä teoreettiset, että poliittiset syyt, jotka molemmat liittyivät ekonomismin voittamispyrkimyksiin. Poliittiset syyt liittyivät yritykseen pohtia päällysrakenteiden paikkaa poliittisen järjestelmän ylittämiseen pyrkivän luokkataistelun kannalta (mikä jää puutteelliseksi). Teoreettisten syiden ydin oli pyrkimyksessä ylittää IVAn käsitteen kehittämisen avulla topologinen lähestymistapa (approche topique) sosiaaliseen, tapa jossa kaikkea sosiaalista tarkasteltiin instansseina, taloudellisena, poliittisena tai ideologisena.⁵⁵ Tämä pyrkimys ilmeni, kuten aikaisemmin jo totesin, IVA-esseessä siirtymisenä ideologias- ta »yleensä» »spesifien» ideologioiden tarkasteluun. Ideologian ja yhteiskunta- muodostuman suhde pyrittiin käsittelemään eksplisiittisemmin ottamalla lähestymisen perustaksi uusintamisen aspekti. Kun aikaisemmin ideologiaa tarkasteltiin pelkästään teoreettisina muotoina, nyt kehiteltiin ideologian alueen sisäisiä konkreettisia analyysin välineitä.⁵⁶

N Tästä lähtökohdasta Althusserin tuotantoa sivuaa Hirschin valtioteoreettinen tutkimus. Kun Althusserilla keskeiseksi ongelmaksi muodostui valtiomuodon analyysin ja pääoman arvonlisäyksen suhteen esityksen puuttuminen, pyrkii Hirsch tästä lähtökohdasta ottamaan luokkasuhteiden eri lajit valtioaparaatin funktionaalisen luokittelun perustaksi. Kun Althusser pyrkii määrittelemään uusintamiselle ja hegemonialle luonteenomaiset periaatteet, päämäärät ja käytännöt »luokan tahdosta» käsin, joka toteutuu aparaateissa, Hirsch yrittää luokitella aparaatit sen mukaan, millä tavalla ja missä systemaattisessa yhteydessä yksittäiset aparaatit tulevat konkreettisesti toimiviksi luokkaherruu-

Hirsch

den uusintamisessa. Tämä vaatii Hirschin mukaan Althusserin aparaattijaotteen eriyttämistä. Hirschin ratkaisussa erotetaan kolmenlaisia aparaatteja: (1) repressiiviset valtioaparaatit, joille on tyypillistä luokista irtautuneen, keskitetyn fyysisen väkivaltapotentiaalin hallinta ja käyttö herruuden turvaamiseksi (tyypillistä byrokraattis-hierarkinen rakenne); (2) ideologiset aparaatit, jotka uusintavat, systematisoivat ja levittävät hallitsevan luokan ideologiaa. Ne eivät luo ideologioita, mutta ideologian muotoja levittävinä, heterogeenisina ja suhteellisen riippumattomina ne ovat keskeisiä »hegemonisen luokkatasapainon» ylläpitäjiä. Niiden ensisijainen vaikutus on järjestelmän legitimiisyyden osoittaminen; (3) joukkojen integroinnin aparaatit, joiden funktiona on omaksua joukkojen materiaaliset intressit erityisellä tavalla suodattuneessa muodossa ja suunnata ne organisaatioiden sisäisiksi intresseiksi siten, että niiden ilmenemismuodot ja vaikutus tulevat yhteensopiviksi vallitsevan valtajärjestelmän säilymisedellytysten kanssa. Tähän ryhmään kuuluvat Hirschin mukaan ennen kaikkea ammattiyhdistykset, reformistiset työväenpuolueet ja sellaiset porvarilliset puolueet, joilla on joukkopohjaa työväenluokassa.⁵⁷

Hirsch on syytä ottaa esimerkiksi sen vuoksi, että hänen (ja hänen työtovereidensa) tuotannossa on osoitettu Althusserin (ja Poulantzasin) konseption käyttömahdollisuus yritettäessä voittaa »pääomaloogiseen» valtiojohtamiseen liittyviä ongelmia. Hirschin kehittäminen edustanee edelleenkin ongelmatietoisuudeltaan selvintä suoraan Althusserin teorian pohjalta lähtevää konkreettista edistysaskelta. Hirschin esitys jättää vielä paljon ongelmia ratkaisematta sekä »pääomaloogisen» aspektin että yleisen valtioteorian kannalta tarkasteltuna. Blom mainitsee kehittämistä vaativina ongelmina luokkien ja luokkafraktioiden aseman muutoksiin, luokkatietoisuuteen ja ideologisten aparaattien välisiin suhteisiin liittyvät asiat ja kysymyksen siitä, millä ehdoilla ko. aparaatit muodostuvat integraation ja herruuden uusintamisen välineiksi ja mitkä ovat niiden suhteellisen itsenäisyyden ehdot.⁵⁸ 'Gramscilaiselta' kannalta asioita tarkastelemaan pyrkivä Jäger puolestaan kritisoi Hirschiä siitä, että tämä ei kykene riittävästi irtautumaan »pääomaloogisen» valtiojohtamisen kehästä politiikan laajempaan sfääriin (»luokkayksilön» ja »puolueyksilön» puutteellinen erottaminen).⁵⁹

Yhteenvetona voisi todeta, että Althusserin tarkastelemaan päällysrakennesuhteiden alueen teoreettinen tutkimus on hedelmällisessä käymistilassa, missä on kehitteillä uudentyyppisiä ongelmakokonaisuuksia ja eri teoriasuuntauksien välisiä »suhteita». Toistaiseksi kuitenkin uusia ongelmia on noussut nopeamassa tahdissa kuin vanhoja on kyetty ratkaisemaan.⁶⁰

VIITTEET

¹ Tässä esityksessä on käytetty englantilaista laitosta: Althusser, L.: *Lenin and Philosophy and other essays*, Bristol 1971.

² Tomberg, F.: *Basis und Überbau. Sozialphilosophische Studien*, Darmstadt und Neuwied 1974, 68.

³ Ks. Althusser, L.: *För Marx*, Stockholm 1968; Althusser 1971, *mt.* Althusserin esseen problematiikkaa voidaan yrittää »paikallistaa Eric Hahnin v. 1975 suorittaman henkisen elämän lainmukaisuuksien skematisoinnin pohjalla. Sen mukaan ko. lainmukaisuudet voidaan jakaa neljäntyyppisiin suhteisiin: (1) yhteiskuntasuhteiden materiaalisuuden lainmukaisuudet, jotka samalla muodostavat kaikkien muiden perustan; (2) materiaalisuuden ja henkisen elämän vuorovaikutuksen lainmukaisuudet (mm. ideologian suhteellisen itsenäisyyden problematiikka); (3) henkisen elämän (päälysrakenteen) sisäiset lainmukaisuudet, jotka ilmaisevat sen eri osien ja momenttien vuorovaikutusta (esimerkiksi politiikan ja kulttuurin suhteet jne.); (4) eri yhteiskuntamuodostumien henkisen elämän spesifit lainmukaisuudet (esim. poliittisen taloustieteen kritiikin ja historiallisen materialismin tarkastelemien lainmukaisuuksien suhde, kapitalismin spesifit lainmukaisuudet). Ks. Hahn, E.: Der Charakter der Gestzmässigkeiten des geistigen Lebens, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 4/1975. Althusserin IVA-esseessä liikutetaan pääasiassa Hahnin skeeman 2. ja 3. ryhmässä (osin 4. (ja 1.) ryhmässäkin).

⁴ Ks. McLennan, G. (a.o.): Althusser's Theory of Ideology, teoksessa: *Centre for Contemporary Cultural Studies: On Ideology*, University of Birmingham, Working Papers in Cultural Studies, Nr. 10, London 1978, 80.

⁵ Keskustelusta, ks. esim. Butterwegge, Ch.: *Probleme der marxistischen Staatsdiskussion*, Köln 1977; Kivinen, M.: Valtioteorian salakäytävissä ja umpikujissa, *Tiede & Edistys* 4/1978; Jäger, M.: Marxistische Staatstheorie, *Das Argument* 124/1980 ja Jäger, M.: Von der Staatsableitung zur Theorie der Parteien — ein Terrainwechsel im Geiste Antonio Gramscis, *Argument — Sonderband* 44/1979 sekä *Politiikka*-lehden teemanumero 4/1980 (Blom, Hänninen, Berndtson).

⁶ Vrt. Hirsch, J.: Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates, teoksessa: *Gesellschaft, Beiträge zur marxischen Theorie* 8/9, Frankfurt am Main 1976; Joachim Hirschin haastattelu, *Tiede & Edistys* 1/1981; Gramsci, A.: *En kollektiv intellektuell*, Uddevalla 1967; Jäger 1979, *mt.*, 1980, *mt.*

⁷ Luporini 1978, sit. Altvater, E. — Kallscheuer, O.: Reaktionen auf eine Provokation, teoksessa: Altvater, E. — Kallscheuer, O.: (Hrsg.): *Den Staat diskutieren*, Berlin 1979, 27—31. — Huomautettakoon tässä lyhyesti kansalaisyhteiskunnan käsitteen erilaisista käyttövaihtoista Hegelin, Marxin ja Engelsin ja Gramscin tuotannossa. Ko. eroista, ks. esim. Priester, K.: Zur Staatstheorie bei Antonio Gramsci, *Das Argument* 104/1977.

⁸ Ks. esim. Altvater — Kallscheuer (Hrsg.) 1979, *mt.*; Hirsch, J.: Marxilaisen valtioteorian tilasta ja kehitysnäkymistä, *Tiede & Edistys* 1/1981; Kivinen, M.: Poliitiikkaa etsimässä, teoksessa: Takala, T. (toim.): Keskustelua »pääomalogiikasta» ja kapitalismin tutkimisesta, *Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos*, sarja B: 27 (e.v.).

⁹ Ks. Priester 1977, *ma.*; Siisiäinen, M.: Keskustelua Gramscin päälysrakenteesta, *Tiede & Edistys* 1/1980.

¹⁰ Gramsci 1967, *mt.*, 150—151.

¹¹ Gramsci, *mt.*

¹² Priester, K.: Die Bedeutung von Gramscis »erweitertem» Staatsbegriff, *Argument — Sonderband* 44/1979, 35—36.

¹³ Tällä halutaan vain osoittaa Gramscin tuotannon merkitsevän edistysaskelta

valtioteorian metodologisessa kehittämisessä, ei väittä, että Gramsci olisi kyennyt ratkaisemaan perusta-päällysrakenne -suhteen ongelman.

14 Ks. Gramsci 1967, *mt.*, 267; Siisiäinen, *ma.*

15 Althusser 1971, *mt.*, 136.

16 Althusser, L.: Der Marxismus als eine endliche Theorie, teoksessa: Altwater—Kallscheuer (Hrsg.) 1979, *mt.*, 45.

17 Poulantzas, N.: *Staatstheorie*, Hamburg 1978 a, 9—42.

18 Althusser 1971, *mt.*, 130—137; McLennan (a.o.), *ma.*, 93.

19 Tässä yhteydessä on mahdotonta puuttua laajaan ongelmaan Althusserin ideologian käsitteen kehittymisestä; keskustelusta, ks. esim. Sandkühler, H. J. (Hrsg.): *Betr.: Althusser*, Köln 1977; Hirst, P.: Althusser and the theory of ideology, *Economy and Society* 4/1976; McLennan (a.o.), *ma.*

20 Sit. McLennan (a.o.), *ma.*, 92.

21 Althusser 1971, *mt.*, 153.

22 Käsitteiden problemaattisuudesta, ks. Hirst, *ma.*

23 Althusser 1971, *mt.*, 155—156.

24 *Mt.*, 161.

25 *Mt.*, 161.

26 *Mt.*, 169.

27 *Mt.*, 136.

28 *Mt.*, 136—137.

29 *Mt.*, 137—138; Althusser 1979, *mt.*, 45.

30 Althusser 1971, *mt.*, 139; 1979, *mt.*, 45—46; Poulantzas, N.: Problemet med den kapitalistiska staten, teoksessa: Berntson, L. (Red.): *Marxistisk statsteori*, Malmö 1978 b ja Poulantzas 1978 a, *mt.*

31 Althusser 1971, *mt.*, 141; Poulantzas 1978 a, *mt.*, 26—31.

32 *Mt.*, 172—173.

33 Fossaert, R.: *La société*, tome 3, Les appareils, Paris 1978, 22.

34 Althusser 1971, *mt.*, 142—149.

35 Hirst, *ma.*, 387—389.

36 Hirst, *ma.*; Connell, R. W.: A Critique of the Althusserian Approach to Class, *Theory and Society* 3/1979, 331—332; Johnson, R.: Histories of Culture/Theories of Ideology: Notes on an Impasse, teoksessa: Barrett, M. (a.o.) (Eds.): *Ideology and Cultural Production*, London 1979, 69—70.

37 Hirst, *ma.*, 398.

38 Ks. Priester 1979, *ma.*; Vacca, G.: Staatsform und Wertform, teoksessa: Altwater—Kallscheuer (Hrsg.) 1979, *mt.*, 56.

39 Ks. Pasquinelli, C.: Die politische Natur gesellschaftlicher Konflikte und die Forderung nach ihrer Autonomie, teoksessa Altwater — Kallscheuer (Hrsg.) 1979 *mt.*, 143; Buci—Glucksmann, Ch.: Über die aktuellen Aufgaben einer marxistischen Kritik der Politik, teoksessa: Altwater — Kallscheuer (Hrsg.) 1979, *mt.*, 170—171.

40 Ks. nk. Miliband — Poulantzas-debatti: Miliband, R.: Poulantzas och den kapitalistiska staten (1978 a) ja Ett svar till Nicos Poulantzas (1978 b), molemmat teoksessa: Berntson (Red.) 1978, *mt.*; Poulantzas 1978 b, *mt.*; Laclau, E.: *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London 1977, *erit.*, 51—80.

41 Hirsch 1976, *mt.*, 118—119.

42 Ks. Johnson 1979, *ma.*, 70; Miliband 1978b, *mt.*, 163.

43 Vrt. Foucault, M.: *Sexualität und Wahrheit*, Bd. 1., Frankfurt/Main 1977; Pasquinelli 1979, *mt.*, 143—; Marramao, G.: Politisches, System, Rationalisierung und »gesellschaftliches Gehirn», teoksessa: Altwater — Kallscheuer (Hrsg.) 1979, *mt.*, 212; Hall, S.: Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism, *New Left Review* 119/1980, 65—66; Poulantzas 1978a, *mt.*

44 Tähän liittyviin teoreettisiin ongelmiin Althusser kiinnitti enemmän huomiota »Pour Marx»-kokoelmassa, jossa hän hahmotteli muun muassa päällysrakenteen »epätasaisen kehityksen» ja »yлідeterminoitumisen» problematiikkaa; ks. Althusser 1968, *mt.*

45 Tarkemmin, ks. esim. Haug, W. F.: Zwei Kapitel über ideologischen Klassenkampf, *Das Argument* 100/1976, 934; Therborn, G.: Vad gör den härskande klassen när den härskar?, *Häften för kritiska studier* 4/1976, 20.

46 Ks. Jäger 1980, *ma.*; Rovatti, P. P.: Formen der Subjektivität und Formen der Macht, teoksessa: *Altvater — Kallscheuer* (Hrsg.) 1979, *mt.*, 90—96; vrt. Poulantzas 1978a, *mt.*

48 Poulantzas 1978a, *mt.*, 32—; ks. myös Hall 1980, *ma.*; vrt. Foucault 1977, *mt.*

49 Ks. Buci — Glucksmann 1979, *mt.*, 171.

50 Vrt. Teló, M.: Formen und Widersprüche des erweiterten Staates, teoksessa: *Altvater — Kallscheuer* (Hrsg.) 1979, *mt.*, 183.

51 Ks. Fossaert 1978, *mt.*, 46—.

52 Vrt. Hirsch 1976, *mt.* ja 1981, *ma.*; Poulantzas 1978a, *mt.* sekä *em.* Poulantzas — Miliband -debatti; Therborn, G.: *What does the ruling class do when it rules?*, London 1978; Jäger 1979, *ma.* ja 1980, *ma.*; Priester 1979, *ma.*

53 Ks. Vacca 1979, *mt.*, 62—64; Poulantzas 1978a, *mt.*, 13—.

54 Ks. ja vrt. esim. *Altvater — Kallscheuer* (Hrsg.) 1979, *mt.*; Kivinen (e.v.), *mt.*; Jäger 1980, *ma.*; Hirsch 1981, *ma.*

55 Buci — Glucksmann, Ch.: *Gramsci et l'état*, Paris 1975, 82—83.

56 Vrt. Althusser 1968, *mt.*, 1971, *mt.*; ks. McLennan (a.o.) 1978, *ma.*

57 Hirsch 1976, *mt.*, 111—121.

58 Blom, R.: Luokkatietoisuus ja porvariston poliittisen herruuden uusintamistapa, teoksessa: Littunen, Y. (ym.) (toim.): *Tieto, tiede, yhteiskunta*, Tampere 1978.

59 Jäger 1979, *mt.*

60 Vrt. Hirschin haastattelu 1981, *ma.* ja Hirsch 1981, *ma.*